

IONEL POPA

Un secol cu
Pădurea spânzuraților

LIMES
2022

Colecția ESEURI

Editor: MIRCEA PETEAN

Coperta: OANA STEPAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POPA, IONEL

Un secol cu *Pădurea spânzuraților* / Ionel Popa. - Florești :

Limes, 2022

ISBN 978-606-799-589-3

821.135.1.09

© Ionel Popa

© Editura Limes, pentru prezenta ediție

Str. Castanilor, 3

407280 Florești – Cluj

Tel./fax: 0264/544109; 0723/194022

Email: edituralimes@yahoo.com

www.edituralimes.ro

Cuprins

Argument la prima ediție	8
Tur în orizontul critic.....	11
Geneza romanului	27
Subiectul	38
Complexul problematic.....	42
Tragicul și religiosul.....	48
Personajele.....	58
Analiza psihologică.....	75
Structura compozițională	80
Câteva concluzii	88
ADDENDA	90
Bibliografie și note	139

Argument la prima ediție

Ideea acestui studiu este veche și a fost gândită ca replică la studiile, în parte, descriptive și rezumative asupra romanului; ca replică la paginile eseistice cu multe cuvinte „alese”, dar cu puține idei „alese”, multe din ele preluate de cărțile oferite sub eticheta comercială: *bacalaureat de nota zece*. Ideea s-a limpezit și s-a concretizat în urma discuțiilor cu profesorul Mircea Zăciu, cu prilejul unei inspecții de grad a Domniei sale la Mediaș. Așa s-a născut embrionul acestui studiu: *Pădurea spânzuraților – de la rana pământului la rana omului* (*Scrisori despre Liviu Rebreanu-1*, Ed. Ardealul, 2006).

Despre PS s-au scris sute de pagini, încât în mod firesc se pune întrebarea dacă câteva pagini noi vor putea aduce ceva în plus. Cert este: comentariile de toate calibrele și orientările metodologice n-au epuizat complexitatea romanului. Fiecare recitare a romanului îți oferă oportunitatea de a descoperi noi aspecte, posibilitatea de a nuanța și completa analizele anterioare, ocazia de a face noi asociații și comparații cu opere din aceeași sferă tematică și tipologică.

Dacă în problema locului romanului rebrenian în cadrul literaturii naționale putem spune că plăcile tectonice s-au așezat, nu același lucru îl putem spune despre locul romanului în cadrul literaturii universale; aici critica literară a cam rămas corigentă. După opinia noastră, respectând specificitatea fiecărui roman, *Pădurea spânzuraților* este cel mai complex și mai valoros roman din literatura universală din intervalul 1916-1930, inspirată de Primul Război Mondial.

Dacă în 1922, anul apariției, romanul ar fi fost tradus simultan în mai multe limbi, atunci poziția PS (implicit și a

literaturii noastre) în literatura universală ar fi fost alta. Conform aparatului critic întocmit de Nicolae Gheran (Rebreanu, *Opere*, 5, 1972 – ediție critică), în perioada 1929-1967, **PS** a cunoscut 24 de traduceri în 10 limbi. Prima traducere datează din 1928, în limba cehă, făcută de Maria Kojecka, închinată fratelui ei, Rostival, care ar fi avut un destin asemănător cu al lui Apostol Bologa, eroul romanului. Traducerile, întârziate și probabil și de slabă calitate, n-au avut ecoul sperat.

Scopul paginilor de față este de a ordona, nuanța și completa părerile critice anterioare, prin adaos sau negare, într-o manieră care să trezească interesul și să îndemne la noi reflecții pe marginea textului rebrenian.

Tur în orizontul critic

După surpriza oferită de *Ion* (1920), noul roman al lui Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților* (1922), a intrat imediat în atenția criticii literare și a cititorilor.

În numărul din februarie 1923, „Viața nouă”, revistă condusă de Ovid Densusianu, e prezentă următoarea consemnare: „Asistăm la drama unui suflet chinuit între iubirea de patrie sub regimul austriac și imposibilitatea morală de a lupta contra fratelui venit să aducă dezrobirea. [...] Apostol Bologa, eroul romanului, e un personaj tolstoian localizat în Ardeal. Nu apare latinul energic cu judecata limpede și hotărâtă, ci slavul molatec, care trece prin torturi sufletești ca printr-un vis urât, cu dibuiri și cu divagări de misticism bolnav.”¹ În cronică din „Flacăra”, nr. 5/1923, Scarlat Struțeanu, menționând „fața” universală a romanului, scrie: „Concepția abstractă din *Ion* și *Pădurea spânzuraților* este aceeași: zbuciumul gratuit al omenirii în goana ei după fericirea în existență [...] Apostol Bologa din *Pădurea spânzuraților* se frământă cât trăiește ca să găsească o formulă de viață care să-i asigure fericirea, și o găsește cu prețul vieții sale”². La scurt timp, apar și aprecieri negative, total opuse celor menționate. Una este cea din „Cosânzeana”, nr. 6/1923, revista de la Orăștie condusă de Sebastian Bornemisa, nu altul decât cel care i-a publicat volumul de debut, *Frământări* (1912): „[...] d-l. Liviu Rebreanu nu are noroc cu romanele sale. *Pădurea spânzuraților* este la rândul lui un roman tot atât de anemic ca și *Ion*. Exagerări nefirești, o acțiune colțuroasă, care nu cunoaște adesea nici o înlănțuire armonică și multă filosofie banală de cafea – asta-i tot ce ne îmbie *Pădurea spânzuraților*”.³ Un alt critic care a întâmpinat cu multe reproșuri

noul roman al lui Rebreanu, este Octav Botez, criticul de la „Viața românească”. În nr. 7/1923, printre altele scrie: „[...] episoadele nu sunt îndeajuns motivate [...]. Cu toată ghibăcia incontestabilă a autorului, Apostol Bologa nu se desenează după citirea romanului cu trăsături puternic individualizate [...]. Imaginile și comparațiile nu lipsesc, dar ele mi se par uneori forțate, alteori vulgare și în general lipsite de plasticitate”.⁴ O apreciere laudativă întemeiată are Mihail Dragomirescu, nașul literar al scriitorului: „Rebreanu ne dă în *Pădurea spânzuraților* un roman psihologic – unul din cele mai puternice romane psihologice românești, în care tot interesul ne este absorbit de tribulațiile sufletești ale unui singur erou, Bologa. Problema ce și-o pune Rebreanu e de-o îndrăzneală puțin cunoscută – și de aceea atât de originală în lumea romanului [...] (execuția lui Svoboda la înfăptuirea căreia „a contribuit” și Apostol ca membru al Curții Marțiale) era ca acest fapt să impresioneze atât de puternic pe Bologa, încât să-l ducă, prin nenumărate frământări și crize sufletești în aceeași situație: să fie spânzurat și el la rândul lui pentru aceleași pricini, dar făcându-l să păstreze o liniște care, deși de un efect sinistru fără păreche – să semene mai mult cu o eliberare supremă [...] Ea [cartea] e rezultatul unei *psihoze*, iar nu a unei psihologii. Prin aceasta se aseamănă cu literaturi ruse, care, în marea ei majoritate are caracteristica aceasta a misticismului bolnăvicios. Dar este cu desăvârșire altceva decât această literatură. Cu obiectivitatea-i olimpică, Rebreanu și în acest roman izbutește să atingă maximum de efect”. O apreciere favorabilă, în limbajul său specific de luptător pentru libertatea pământurilor românești aflate sub ocupație străină, are Nicolae Iorga, altminteri un anti Rebreanu: „[...] noul și puternicul roman, *Pădurea spânzuraților* [surprinde] tragedia ostașului român sub steag dușman care începe ca un spectacol sumbru de spânzurătoare

și se mântuie cu însăși jertfirea în aceeași spânzurătoare a chinuitului erou, zguduie, și peste tot, până la scena finală, e o atmosferă de cugetare religioasă care sfințește.”⁶

Înainte de a trece la condeiele critice sacre din interbelic, să reținem că din cele expuse până aici se desprinde o primă concluzie: cronicile, din care s-a citat, surprind câteva aspecte ale romanului, iar diagnosticele puse vor fi preluate de cei care urmează, până și de Lovinescu și Călinescu.

În 1928, Eugen Lovinescu scrie despre romanul lui Rebreanu următoarele: „[...] *Pădurea spânzuraților*, cel mai bun roman psihologic român, în sensul studierii evolutive a unui singur caz de conștiință – studiu metodic alimentat de fapte precise și de incidente și împins dincolo de țăsătura logică în adâncimile inconștientului. În nici un moment Bologa nu devine un «naționalist» militant, nu vorbește de «patriotism» sau de România mare; cazul lui de conștiință se zbate mai mult în cadrul unei incompatibilități morale și omenești [...] misticismul eroului poate fi de asemenea discutat și, mai mult decât un efect convenit al războiului, pot fi privit ca o influență a literaturii rusești; oricum scriitorul a știut să-i dea rădăcini în copilăria eroului și să strămute întreaga problemă a conversiunii lui Bologa în planul unor forțe obscure și profunde care lucrează mai puternic decât conceptele abstracte ale «patriei» sau ale «naționalismului».”⁷ Mentorul „Sburătorului” aduce în discuție și filiația cu nuvela *Catastrofa*, supradimensionând relația roman-nuvelă, ajungând la o afirmație cu care nu suntem de acord întru totul: „*Pădurea spânzuraților* nu pune, în realitate, cu dezvoltări și variații decât problema intelectualului ardelean în fața războiului cu frații din regat, tratată în *Catastrofa*”; „Și în *Pădurea spânzuraților* problema e aceeași și nici materialul sufletesc al eroului nu e simțitor altul.”⁸

Pentru G. Călinescu romanul e „monografia incertitudinii chinuitoare”, iar protagonistul ilustrează „psihologia sufletului mediocru combătut de două atitudini impuse din afară”. Ce mai zice divinusul critic? „Autorul a avut grijă să dea lui Bologa o ereditate complexă, o copilărie cu crize mistice, care să predisună la neurastenia oscilațiilor”; „problema mai fusese pusă, și nu fără vigoare, în *Catrastofa*”. Deplină dreptate are criticul atunci când afirmă: „Niciodată cuvintele «patrie» și «nație românească» și alte clișee politice nu vin în gura lui Bologa. [...] *Pădurea spânzuraților*, roman care ar fi putut să fie politic și din instinct creator a rămas un roman de analiză.” Rândurile despre roman se termină cu fraza: „Limbajul lui [Apostol Bologa] e de un misticism profetic, cu o puternică sentențiozitate ibseniană ceea ce dă cazului său o și mai cețoasă obscuritate cazuistică.”⁹

Tudor Vianu nu afirmă ceva absolut nou față de predecesori, când în 1942 scrie, Liviu Rebreanu e „un analist al straturilor de subconștientă, a învălmășirilor de gânduri, al obsesiilor tiranice. *Pădurea spânzuraților* e construit în întregime pe schema unei obsesii, care dirijează destinul eroului său din adâncimile subconștientului.” Tudor Vianu își argumentează ideile prin analiza stilistică a textului.

Ceilalți critici de marcă din interbelic (Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu și alții), fiecare cu limbajul și spiritul critic propriu, dezvoltă opiniile deja exprimate și uneori brodează pe marginea mărturisirilor autorului referitoare la romanul său. Astfel se formează imaginea standard a romanului și a protagonistului, imagine care va circula de-a lungul timpului de la critic la critic, cu micile schimbări de rigoare până târziu, în perioada postbelică. Iată câteva din ele. Pompiliu Constantinescu

remarcă mutarea conflictului din exterior „în tenebrele conștiinței bolnave a lui Apostol Bologa”; mai reține „voința ce surprinde prin adaptare, dar și ucide prin starea ei amorfă, supusă dezagregării”. Vladimir Streinu notează: „Cazul lui Apostol Bologa [e] un caz de obsesie. [...] În Apostol Bologa surprindem toate fazele de îmbolnăvire ale sufletului printr-o imagine privim mecanica independentă a psihologiei obsesive”; „Prin acest proces lent de deviație morală *Pădurea spânzuraților* este cap de serie în literatura noastră”; „După tehnica realistă din *Ion*, urmează *Pădurea spânzuraților*, care se desfășoară după tehnica analizei psihologice, atingând în sufletul bolnav al lui Bologa pragul subconștientului și arătându-l pe erou, cum renaște din latențele inconștientului.”¹¹ Petre Comarnescu vede în povestea despre Apostol Bologa „drama unei voințe rudimentare și confuze care nu poate schimba lucrurile și realitățile, așa cum în tragedia antică eroii nu pot schimba destinul.”¹² În perioada interbelică se aude o voce nevăgată în seamă. În nr.5/1940, Convorbiri literare publică sub semnătura lui D. Paulin și Em. Constantinescu, *Studiul literar al unei obsesii „Pădurea spânzuraților”*. Este prima lectură a romanului în grilă psihanalitică: „Cazul de conștiință al lui Bologa este un caz tipic freudian. Un sentiment puternic domină sufletul eroului nostru: el este un refulat în stratul primar al inconștientului de unde nu poate ieși decât sub forma unui proces de deliberare rațională. El este împins aici de declanșarea forțelor frenetice ale inconștientului. Freudismul operei lui Rebreanu nu are nimic artificial, nimic tendențios. Este un freudism natural [...] Rebreanu a scris o operă viguroasă, obiectivă, condusă numai de intuiția profundă a talentului său. *Pădurea spânzuraților* nu e produsul unei rețete, ci al unei veritabile spontaneități creatoare. De la teoriile freudiene Rebreanu poate a dobândit o sugestie

inițială, restul îi aparține exclusiv. El a studiat sufletul eroului său cu finețea și precizia unui maestru adevărat”.¹³

Prin Eugen Lovinescu și G. Călinescu, critica a statornicit o imagine canonică a lui Rebreanu și implicit a romanului *Pădurea spânzuraților*, imagine care a dominat și perioada postbelică, cu „schimbările” de accente impuse de ideologia „revoluționară” a comunismului din diferitele ei momente temporale.

În perioada ei clasică/interbelică receptarea *Pădurii spânzuraților* a pornit de la o premisă falsă sau în orice caz exagerată și deviantă, care a obturat drumul spre semnificațiile de profunzime ale romanului și implicit realizarea lui ca operă artistică. Conform acestei premise *Pădurea spânzuraților* a fost considerat un roman despre război. Or, în război realitatea frontului, războiul ca act fizic e doar menționat de câteva ori, și atunci, prin imagini de viziune generală (începutul și sfârșitul romanului, „activitatea” Curții Marțiale, evocarea indirectă a unei scene de luptă, distrugerea reflectorului inamic). Toate aceste momente ocupă în spațiul narativ puține pagini; scenele respective, la urma urmelor, au rolul de a exprima **cronotopul** romanului. În această logică, războiul ca temă a romanului motivează și caracterul lui, ba moral, ba psihologic. Premisa falsă de la care s-a pornit a ignorat sau a uitat verdictul just dat de Emil Bucuța, pornind de la mărturisirea scriitorului: *Pădurea spânzuraților* nu este un roman despre război, ci un **roman din război**. Premisa falsă s-a perpetuat multă vreme, îmbrăcând în timpul regimului comunist haina lui ideologică.

Tema romanului este alta. Războiul este doar ecranul pe care romancierul proiectează destinul unui personaj căruia îi dă statut

de reprezentativitate și o semnificație general umană, universal valabilă **oricând și oriunde**.

În perioada postbelică și critica literară s-a aflat mereu sub obrocul proletcultismului și a sociologismului vulgar. Conform directivelor doctrinei „valorificarea moștenirii”, din opera lui Rebreanu sunt „valorificate, desfigurându-le problematica și valoarea literară, numai romanele *Ion*, *Pădurea spânzuraților*, *Răscoala* și anumite nuvele. Sursele pentru a ilustra cele afirmate adineaori sunt multe, însă ne oprim la două-trei exemple grăitoare. *Liviu Rebreanu studiu critic* (1954), semnat de Ov. S. Crohmălniceanu, nu merită amintit decât ca piesă prăfuită de muzeu. În *Literatura română între cele două războaie mondiale, vol. 1 – proza* (1967), Ov. S. Crohmălniceanu nu se eliberează complet de vechile judecăți. În paginile consacrate lui Rebreanu, cu abilitate, încearcă să împace și capra, și varza. Referindu-se la *Pădurea spânzuraților*, criticul afirmă: „*Pădurea spânzuraților* e analiza unui caz de conștiință”; Apostol Bologa are „preocupări filosofice idealiste, predispus la crize mistice”; „duce o viață ștearsă”; provine „dintr-o familie burgheză înstărită”; romanul e apreciat pentru că „se creează prin acumularea amănuntelor celor mai diverse imaginea cruzimii și monstruoșității care caracterizează războiul imperialist”; „Romanul luminează absurditatea luptei în care sânt azvârlți oamenii, nedreptatea tipătoare pentru care își dau viața”; „În roman se arată că «datoria» nu e decât apărarea unui privilegiu de clasă”; „Stările de vid interior, actele mașinale, mecanismele asociative involuntare sunt surprinse într-o perspectivă surprinzător de modernă, anticipând o întreagă literatură analitică, nouă la noi”; „Sondajul psihologic trece de zonele imediat perceptibile în stările abisale ale sufletului”; „Ca un ecou direct al stărilor de spirit noi apărute pe